

ROBERT DOUGLAS SMITH, KELLY DEVRIES, *The Artillery of the Dukes of Burgundy 1363–1477*, wyd. The Boydell Press, Woodbridge 2005, ss. 377, ryc.

Początkowy okres rozwoju europejskiej broni palnej nadal pozostaje słabo rozpoznany, mimo prowadzenia nad tym problemem intensywnych badań. Dla osób pasjonujących się tym zagadnieniem w średniowiecznej Polsce zasób literatury jest ubogi, głównie ze względu na szczupłą bazę źródłową, zwłaszcza w odniesieniu do oryginalnych zabytków z epoki¹. Mając na uwadze pewne uniwersalne rozwiązania w dziedzinie średniowiecznej wojskowości, chciałbym zwrócić uwagę na wydaną w 2005 r. publikację traktującą o broni palnej władców Burgundii w okresie największej świetności księstwa, zakończonej jego upadkiem, po klęsce i śmierci poniesionej przez Karola Zuchwałego w bitwie z wojskami szwajcarskimi pod Nancy w 1477 r.

Przystępując do omówienia książki należy zaznaczyć, iż jej Autorzy nie są nowicjuszami w badaniach nad średniowieczną bronią palną. Szczególnie Robert Douglas Smith, pracownik Royal Armouries Museum w Londynie, położył solidne podwaliny pod badania nad technikami produkcji średniowiecznych dział². Natomiast Kelly DeVries, profesor Uniwersytetu w Maryland, zajmuje się średniowieczną wojskowością w Europie Zachodniej, szczególnie zaś dziejami piechoty. Jest autorką lub współautorką ośmiu publikacji książkowych dotyczących przedmiotu jej zainteresowań.

Przedstawiane dzieło składa się ze Wstępu, czterech zasadniczych rozdziałów analitycznych, zwięzłego podsumowania oraz sześciu krótkich, ale niezmiernie interesujących, aneksów. We Wstępie Autorzy przeprowadzili charakterystykę dotychczasowego stanu badań nad początkiem i rozwojem średniowiecznej broni palnej oraz zaznaczyli jej wpływ na artylerię z okresu I i II wojny światowej. Zawarto w nim najważniejszą literaturę dotyczącą zagadnienia, w tym prace takich badaczy, jak znany w Polsce Philip Contamine lub czołowy badacz angielski Howard L. Blackmore. Przedstawiono także podstawowe cele podjętego projektu badawczego.

Rozdział pierwszy, Historia broni palnej w XIV i XV w. (*An Overall History of Gunpowder Weapons during the Fourteenth and Fifteenth Centuries*), rozpoczyna się od zarysowania ogólnego rozwoju broni ogniowej przed okresem rządów dynastii Walezjuszy w Burgundii, czyli

¹ Z nielicznych nowszych prac polecamy przede wszystkim cenne studium Jana Szymczaka, *Początki broni palnej w Polsce (1383–1533)*, Łódź 2004, które w znakomity sposób wykorzystuje całą krajową literaturę zagadnienia.

² Z bogatego dorobku naukowego Autora, wymienionego także w Bibliografii na końcu książki, wymienić należy przede wszystkim pracę napisaną wspólnie z Ruth Rhynas Brown, *Bombards Mons Meg and her sisters*, London 1989, czy równie interesujące artykuły jak np. *The reconstruction and firing trials of a replica of a 14th-century cannon*, Royal Armouries Yearbook, vol. 4, 1999 s. 86–94 czy *The technology of wrought-iron artillery*, tamże, vol. 5, 2000, s. 68–80.

od 1326 do 1363 r. (s. 10–16). Tradycyjnie, w przypadku badań nad początkiem broni palnej, skoncentrowano się na omówieniu dwóch najstarszych wyobrażeń, które znajdują się w dziełach Waltera de Milemete: *De notabilibus, sapientis et prudentis regum* oraz *De secretis secretorum Aristotelis*, datowanych na 1326 r. W dalszej części tekstu podkreślono szybkie rozpowszechnianie się nowej broni w miastach Europy Zachodniej, szczególnie zaś Włoch, Francji, Anglii i Holandii. Pierwsze bojowe próby jej zastosowania miały miejsce już podczas ataku na Southampton i Cambrai w 1338 r., w oblężeniu Calais w latach 1346–1347 i w bitwie pod Crécy w 1346 r. Często cytowane zapiski źródłowe wykorzystują Autorzy do oceny działań i skuteczności nowej broni w pierwszych kilkunastu latach jej istnienia, przytaczają także najstarsze zapiski o ówczesnych działach. W kolejnych podrozdziałach omówiono pokrótce rozwój artylerii za poszczególnych władców Burgundii od Filipa II Śmiałego na Karolu Zuchwałym kończąc. Zestawiono w nich wszystkie ważniejsze konflikty, w których książęta stosowali nową broń. Opisy te uzupełnia skrótowa prezentacja rodzajów i kalibrów stosowanych dział, ich wagi, jak również wysokich kosztów związanych z ich użytkowaniem.

W dalszej części rozdziału zaprezentowano dzieje artylerii w Burgundii i we Francji po 1477 r., szczególny zaś nacisk położono na scharakteryzowanie zmian i reform przeprowadzonych przez Karola VIII, co zaowocowało powstaniem nowoczesnej, tak technicznie jak i organizacyjnie, formacji wojskowej — artylerii, która umożliwiła mu odniesienie zdecydowanego zwycięstwa w początkowej fazie tzw. Wojen Włoskich w latach 1494–1495. Ostatni z podrozdziałów poświęcono organizacji artylerii burgundzkiej u schyłku XIV i w XV w. Zajęto się więc takimi zagadnieniami, jak materiały wykorzystywane do wykuwania lub odlewania dział, organizacja transportu, amunicja, drewno na potrzeby łoż armatnich, oraz liczebność i rodzaj obsługi koniecznej do należytego zastosowania dział w walce.

Zasadniczy trzon opracowania stanowi rozdział drugi: Przebieg militarnych działań książąt Burgundii (The Military Careers of the Dukes of Burgundy) (s. 55–203), w którym szczegółowej analizie poddano militarne zastosowanie broni palnej przez władców burgundzkich. Rozdział podzielono na cztery części, z których każda dotyczy kolejnego władcy: Filipa II Śmiałego (1363–1404), Jana Bez Trwogi (1404–1419), Filipa III Dobrego (1419–1467) oraz Karola Zuchwałego (1467–1477). Poszczególne części poświęcone wymienionym panującym, są w pewnej mierze rozwinięciem podrozdziałów z pierwszego rozdziału książki, z tym że w tym miejscu szerzej zacytowano i wykorzystano dostępne wzmianki ze źródeł pisanych, silny nacisk kładąc na bojowe zastosowanie artylerii w licznych bitwach oraz oblężeniach twierdz. Wraz ze wzrostem podstawy źródłowej najbardziej interesujące opisy i najbardziej precyzyjne dane dotyczą ostatnich dwóch władców, co przekłada się na objętość podrozdziałów. Często w notatkach kronikarskich zdarzenia datowane są nie tylko co do dnia, ale godziny, zawierając ponadto pełny wykaz stosowanego w oblężeniach sprzętu artyleryjskiego. Dobrym przykładem jest oblężenie Calais w 1436 r. (s. 111), dla którego istnieje pełna lista zastosowanej w tym celu artylerii, w łącznej liczbie 474 sztuk, z rozdzieleniem na materiały, z jakiego je wykonano, kaliber i pochodzenie dział. O wartości tego rodzaju danych czytelnik polski mógł się już przekonać w opisie zdobycia alzackiego zamku raubritertera w Petit Koenigsbergu w 1462 r.³ Szczegółowość ta warta jest podkreślenia, gdyż w źródłach polskich wzmianki tego rodzaju są bardzo związane i rzadko szerzej opisują konkretne zdarzenia bitewne lub zasoby twierdz⁴.

³ T. Poklewska-Kozieł, M. Żemigala, *Alzacki Orde de Bataille z 1462 roku*, Archeologia Historica Polona, t. 17, 2007, s. 479–483. Szerzej por. T. Poklewska, *Un episode tragique dans l'histoire du château de Petit-Koenigsbourg: le siège du mois d'octobre 1462*, [w:] *Annuaire. Les Amis de la Bibliothèque Humaniste de Sèlestat*, Sèlestat 1995, s. 69–80.

⁴ K. Górski, *Historia artylerii polskiej*, Warszawa 1902, s. 217–223; J. Szymczak, *Broń palna w arsenalach zamkowych i miejskich w Polsce w XV wieku*, [w:] *Szlachta, starostowie, zaciężni*, red. B. Śliwiński, Gdańskie studia z dziejów średniowiecza, nr 5, Gdańsk–Koszalin 1998, s. 281–299; tenże, *Początki...*, s. 320–345.

Szczególnie bogaty w wiadomości źródłowe jest podrozdział poświęcony ostatniemu władcy Burgundii — Karolowi Zuchwałemu. Pomimo relatywnie krótkiego, bo dziesięcioletniego panowania, w źródłach zachowało się bogactwo świadectw o zastosowaniu broni ogniowej. Dzięki temu Autorzy mogli krok po kroku, kampania po kampanii, prześledzić wojenne poczynania księcia. O skali przedsięwzięcia świadczą zachowane inwentarze, bowiem niezadko liczba dział w prowadzonych kampaniach sięgała 700–800 sztuk! (s. 141).

Odmienny charakter ma rozdział trzeci: Analiza źródeł dotyczących broni palnej (Analysis of the Documentary Sources for the Gunpowder Weapons) (s. 203–261), w którym przeprowadzono analizę źródeł dokumentujących rodzaje i cechy wyróżniające poszczególne kategorie dział. Każdy z podrozdziałów poświęcony został poszczególnym ich rodzajom (np. bombardy, kolubryny, foglerze, tاراśnice, moździerz, serpentyny itd.), a z kolei każdy z nich dokładnie omówiono z zastosowaniem możliwie szerokiej bazy źródłowej, zestawionej pod kątem stosowanej terminologii, czasu użytkowania danego typu, surowca, z jakiego go wykonywano, procesu produkcji, kosztów transportu, używanej amunicji, obsługi. W przypadku takich dział jak *pestereau* (hufnica), *crapaudeau* (taraśnica) oraz *veuglaire* (foglerz) liczne wzmianki źródłowe pozwoliły na stworzenie tabel zestawiających ich wymiary, kaliber, wagę lufy, ciężar przeznaczonych do nich pocisków i surowiec, z jakiego wykonywano lufy (s. 221–226, 230–236). Informacje te mają duże znaczenie klasyfikacyjne, gdyż pozwalają na dokładne określenie parametrów działa, co ma zawsze pierwszorzędne znaczenie w prowadzonych studiach. W odniesieniu do każdego z omawianych rodzajów dział powołano się również na stosowne zapiski źródłowe, co uwiarygodnia sformułowane sądy.

Kolejne podrozdziały części trzeciej poświęcono zagadnieniom materiałów i procesów metalurgicznych stosowanych przy produkcji luf działowych, zdobieniu ich powierzchni, znakom rzemieślniczym (markom), cenom i składowi chemicznemu ówczesnego prochu, amunicji, transportowi i obsłudze, a na końcu, w krótkim akapicie, także artylerii morskiej.

Cennym uzupełnieniem części opisowej jest Ilustrowany katalog zachowanych dział (Illustrated Catalogue of the Surviving Guns) (s. 261–316), zawierający szczegółowo scharakteryzowane parametry 27 oryginalnych zabytków datowanych od końca XIV po schyłek XV stulecia. Każdy z nich zadokumentowany jest dodatkowo w formie schematycznego rysunku, jak i (niestety) czarnobiałych fotografii. Możemy tu dokładnie zapoznać się z oryginalnymi zabytkami łączonymi z księstwem Burgundii i zachowanymi do dzisiejszych czasów. Są to zarówno egzemplarze imponujące swą potęgą (*Dulle Griet* czy *Mons Meg*), jak i działa nieduże, o wadze kilkudziesięciu kilogramów. Co ważne, większość z nich została zdobyta przez zwycięskie wojska Szwajcarów w bitwach pod Grandson i Murten w 1476 roku i do dzisiaj stanowi ozdobę kolekcji w helweckich muzeach.

Prócz podstawowych danych metrycznych, jak kaliber lufy i komory prochowej oraz długość działa, opis zawiera dokładne informacje o materiale, technice i technologii wykonania lufy, jej proporcjach a także krótki rys historyczny dotyczący powstania danego egzemplarza oraz badań naukowych nad nim. Informacje o procesach technologicznych są dobrze udokumentowane jako rezultat starszych badań nad oryginalnymi zabytkami przechowywanymi we Francji i Anglii⁵. Dobrze dobrane fotografie prezentują nie tylko ogólny wygląd zabytków, ale i najważniejsze ich cechy, w tym znaki wytwórców bądź szczegóły technologiczne. W odniesieniu do części katalogowej pracy można jedynie żałować, iż poprzestano w niej wyłącznie na zaprezentowaniu zachowanych luf, natomiast w najmniejszym stopniu nie poświęcono uwagi

⁵ R.D. Smith, R.R. Brown, *op. cit.*, s. 88–102, fig. 8–13, 39–42, 72–83. Prócz dokładnego pomierzenia i zadokumentowania rysunkowo-fotograficznego zabytków, przeprowadzono ich badania za pomocą promieni rentgenowskich, ujawniając szczegóły rozwiązań konstrukcyjnych. Wykonano też badania metalograficzne takich zabytków jak *Mons Meg*, *Dulle Griet* oraz bombard z Bazylei i Boxted oraz fragmentu komory prochowej bombardy z Woolwich.

oryginalnym zabytkom amunicji do nich przeznaczonej. Wydaje się, że choćby skrótowe podanie pocisków analizom materiałoznawczym, przede wszystkim petrograficznym i metalograficznym, pozwoliłoby uściślić i rozbudować wiadomości o stosowanej amunicji, sformułowane w podrozdziałach części trzeciej.

Dla tych, którzy przeczytają ponad trzysta stron interesujących opisów i źródeł, z pewnością wisienką na torcie będzie sześć zwięzłych aneksów. Pierwszy z nich to zestawienie artylerii przechowywanej w ośrodkach burgundzkich, dokonane w XIX w. przez Josepha Garniera, z uwzględnieniem surowca, z jakiego je wykonano, metody produkcji, wagi i wymiarów, amunicji i miejsca przechowywania. Co godne podkreślenia, zestawienie to liczy, bagatela, 4746 pozycji! Aneks drugi to szczegółowe zestawienie artylerii w czasie wyprawy Karola Zuchwałego w 1475 r. przeciwko Lorraine. Aneks trzeci dotyczy burgundzkiego inwentarza wojskowego wyposażenia statków z 1445 roku, natomiast czwarty zawiera opis produkcji oraz koszty dział żelaznych z 1376 r. Następny z załączników poświęcony jest artylerii, ale i innemu uzbrojeniu, przekazanemu w prezencie ślubnym przez Filipa Dobrego królowi Szkocji Jerzemu II w 1449 r., ostatni zaś traktuje o kosztach, organizacji i logistyce transportu dział z wyprawy w 1474 roku.

Omawiana publikacja prezentuje bardzo wysokie walory naukowo-poznawcze i można ją z całą pewnością polecić osobom zajmującym się wojskowością średniowieczną. Szczególnie warto podkreślić szerokie wykorzystanie i publikowanie źródeł pisanych, tym bardziej, że jak dotychczas czytelnik polski w odniesieniu do terenów Europy Zachodniej miał do czynienia jedynie z krótkimi wypisami w tłumaczeniu pracy P. Contamine⁶. Publikacja umożliwia też dokonanie szerokich porównań pomiędzy tym, co działo się w zakresie średniowiecznej broni palnej w Królestwie Polskim i Europie Środkowej, a czołowym ośrodkiem europejskim, którego władcy dysponowali większymi możliwościami finansowymi. Wymieniane z źródełach (w okresie od 1363 do 1477 r.) 4764 działa robią szczególne wrażenie, zważywszy na fakt, iż w czasie wojny trzynastoletniej (1454–1466) Toruń wyekwipował oblegane przez wojska polskie i Związku Pruskiego twierdze w skromne 132 sztuki broni palnej, z której aż 69 stanowiła broń ręczna⁷, w prezentowanych inwentarzach burgundzkich nie omawiana. Daje to pojęcie o skali przedsięwzięcia i znaczeniu nowej broni na polu walki.

Piotr Strzyż
(Łódź)

⁶ P. Contamine, *Wojna w średniowieczu*, tłum. M. Czajka, Warszawa 1999, s. 148–160.

⁷ M. Biskup *Wykaz broni i innego sprzętu wojennego wysłanego przez Bruń w okresie wojny trzynastoletniej*, „Zap. Hist.”, t. XXXI, 1966, z. 1, s. 81–95; tenże, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967, s. 723–724.